

⁵ Аксянчук Г. Я. // Веснік БДУ. Сер.4. 1996. №1.

⁶ Максимов С. В. Крестная сила. Нечистая сила. Неизвестная сила. Кемерово, 1991; Баянов Д. Леший по прозвищу "обезьяна": Опыт демонологических сопоставлений. М., 1991; Милорадович В. П. Українська відьма: Нариси з української демонології. Київ, 1993.

⁷ Потебня А. А. Теоретическая поэтика. М., 1990. С.134.

Н.Б. КИСЯЛЁВА

БЕЛАРУСКА-СЛАВАЦКІЯ ЛЕКСІЧНЫЯ СУВЯЗІ Ў АРЭАЛАГІЧНЫМ АСПЕКЦЕ

У арэалагічным аспекце моўны падзел Славіі разглядаецца як супрацьпастаўленне цэнтра і перыферыі славянскай тэрыторыі, прычым асновай падзелу з'яўляецца не "мова", а "моўныя арэалы", якія ўтвараюць арэальную структуру кожнай славянскай літаратурнай мовы, не тоесную яе дыялектнай базе. Гэтай тэрміналогіяй мы будзем карыстацца і ў далейшым. Цэнтр, ці цэнтральная зона, арэальнай структуры славянскай моўнай прасторы ахоплівае тэрыторыі славацкіх, чэшскіх (Маравія), украінскіх (Карпаты і Палессе), беларускіх (Палессе і частка заходніх гаворак) і польскіх (Мазовія) моўных арэалаў⁷. Не ўсе з моўных груп, што належаць да цэнтральнай зоны, непасрэдна кантактуюць. Таму супадзенні ў арэальных тыпах несуседніх моў выклікаюць асаблівую цікавасць: у чым прычына іх з'яўлення, ці пацвярджае гэта наяўнасць агульных рысаў у асобных гаворках адной арэальнай зоны і якую інтэрпрэтацыю яны могуць атрымаць у сінхронным і дыяхронным плане? Адказы на гэтыя пытанні, як заўважае Г.Цыхун, "могучы істотным чынам паўплываць на вырашэнне праблемы рэканструкцыі арэальнай структуры праславянскай мовы, што ў сваю чаргу мае непасрэднае дачыненне да расшэння праблемы славянскай парадзігмы і іншых агульнаславянскіх праблем"². Мы ж абмяжуемся пакуль што разглядаць асобных паралелей у дзвюх несуседніх мовах цэнтральнай зоны – беларускай і славацкай.

Сучасныя даследаванні пераконваюць, што мараўска-славацкі моўны арэал быў зонай апошняга славянскага адзінства перад яго канчатковым распадам³. У гэтым апошнім агульнаславянскім арэальным цэнтры яшчэ маглі перакрывацца рознабаковыя інавацыі, у прыватнасці, паўночна- і паўднёvasлавянскія, хаця іх кантактная зона пад час распаду славянскага адзінства гранічна звужалася. Што ж тычыцца кантакту ўсходніх і заходніх славян, то ён быў больш грунтоўны, а таму і кантактная зона магла быць значна большай. Адсюль магчымасць моўных паралелей на такіх географічна аддаленых тэрыторыях, як Беларусь і Славакія. Асабліва цікавыя яны ў тым выпадку, калі з'яўляюцца эксклюзіўнымі і не маюць аналагаў у іншых роднасных мовах. Наогул, чым больш часта (і рэгулярна) нейкая мова будзе ўдзельнічаць у абмежаваных міжславянскіх сувязях, тым больш падстаў лічыцца, што ў арэальнай структуры праславянскай мовы дыялект, з якога ўзнікла гэта мова, займаў цэнтральнае становішча. І наадварот, калі нейкая славянская мова амаль не мае адносна сепаратных сувязей з другой (роднаснай) мовай, то ў арэальнай структуры праславянскай мовы яна, хутчэй за ўсё, займала становішча, блізкае да перыферыі. Але мы не абсалютызуюць эксклюзіўнасць беларуска-славацкіх ізалякс, бо ў мовах, якія развіваліся ў шчыльным кантакце з суседнімі роднаснымі мовамі, практычна немагчыма прымяняць на практыцы крытэрыі эксклюзіўнасці.

Шукаючы падабенства ў беларускай і славацкай мовах на агульнаславянскім фоне, мы тым самым кладзем пачатак інвентарызацыі тоесных (падобных) элементаў у дзвюх гэтых мовах, што можа зрабіцца перадумовай іх пэўнай гістарычнай інтэрпрэтацыі.

1.0. Славацка-ўсходнеславянскія адпаведнікі, арэалы якіх змешчаны на ўсходняй ускраіне цэнтральнай зоны.

1.1. Славацка-беларуска-ўкраінскія адпаведнікі:

слвц. *kolešňa* 'гумно, стадола'(гемерскія гаворкі сярэднеслвц. макраарэала) – бел. *колэшня*, *клэшня* 'пабудова са сценамі для гаспадарчых прылад'(зах.-палеск.) – укр. *колэшня* 'паветка', 'хлеў, стайня', 'сарай для карэт'(палеск.);

слвц. *šopa* 'гумно, стадола' (поўнач і поўдзень сярэднеслвц. гаворак) – бел. *шопла, шопка* 'пабудова са сценамі для гаспадарчых прылад' (паўдн.-зах. і астраўкамі на поўначы, усходзе і ў цэнтры) – укр. *шопла* 'будынак для сельскагаспадарчых прылад', 'будынак для хатняй жывёлы' (паўдн.-зах.);

слвц. *roval, rovala* 'столь' (аг.-слвц.) – бел. *повал* 'тс*' (зах.-палеск.) – укр. *повала* 'тс' (закарпацк.). Лексему *rovala* ў значэнні 'падлога' мы тут не разглядаем;

слвц. *roúz* 'прыжым на возе' (сярэднеслвц. у р-не Скаліц, паўночн. частцы Кісуц і ўсходн. Ліптаве) – бел. *(а)поўзіна* 'тс' (паўдн.- і ўсх.) – укр. *пауз, паўз, паўзіна* (паўдн.-зах.);

слвц. *prepelic(a)* 'матылёк' (паўдн.-сярэднеслвц.) – бел. *перапёлка* 'тс' (зах.-палеск.) – укр. *перепілка* 'тс';

слвц. *otočky, otoky* 'нутранае сала' (мараўск.) – бел. *аточыны* 'нутранае сала', 'ператоплены тлушч' (палеск.) – укр. *оточини* 'кішачны тлушч' (паўдн.-зах.);

слвц. *naizba* 'гарышча' (паўдн.-сярэднеслвц.) – бел. *на хяце* 'тс' (палеск. і астраўкамі па ўсёй тэрыторыі) – укр. *на хаті, на хату* 'тс' (паўночн.);

слвц. *škira miš* 'кажан' (паўдн.-шарышскія гаворкі Усх. Славакіі) – бел. *шкурацяная мыш* 'тс' (усх.-палеск.) – укр. *шкурятяна миш* 'тс' (усх.-палеск.).

1.2. Славацка-беларуска-ўкраінска-рускія адпаведнікі:

слвц. *kalamutni* 'мутны (пра ваду)' (усходнеслвц.) – бел. *каламутны, галамутны* 'тс' (паўдн.-зах.) – укр. *каламутний* 'тс' (паўночн. і паўдн.-зах.) – рус. *каламутный* 'тс' (паўночна-зах.);

слвц. *dochnūt* 'паміраць (вульг. пра людзей), падыхаць (пра жывёл)' – бел. *дохнуць* 'тс' – укр. *дохнути* 'тс' – рус. *дохнуть* 'тс';

слвц. *vrx* 'гарышча' (паўдн.-сярэднеслвц. у р-не Банскай Быстрыцы) – бел. *вышкі* 'тс' (паўдн.-зах.) – укр. *вишки, верх* 'тс' (палеск.) – рус. *вышка, верх* 'тс' (паўночна-зах. і зах.);

слвц. *zámet* 'мяцеліца' (зах.-слвц., паўночна-сярэднеслвц. і крайні ўсход усх.-слвц. макраарэала) – бел. *зámeць* 'тс' (паўн.-усх.) – укр. *зámить* 'тс' (паўн.-усх.) – рус. *зámеть* 'тс';

1.3. Славацка-беларуска-рускія адпаведнікі:

слвц. *dul(i)et* 'таўсець, пухнуць' – бел. *дулёць* 'пыліць (у час красавання збажыны); гарэць без полымя, тлець', *дул* 'тонкі пыл' (паўн.-зах., палеск.) – рус. *дулеть* 'гарэць, тлець' (арлоўск.), 'гнісці' (смаленск.);

слвц. *kosienka* 'паўторна скошаная трава' (паўдн.-сярэднеслвц.) – бел. *кошанка* 'скошаны луг' (палеск.) – рус. *кошёнка* 'дрэннае жыта, якое не жнуць, а косяць' (зах.).

2.0. Заходнеславянска-ўсходнеславянскія адпаведнікі, арэалы якіх ахопліваюць цэнтральную зону і пашыраюцца ў паўночным, паўночна-заходнім і паўночна-ўсходнім кірунках ад яе.

2.1. Славацка-польска-беларускія адпаведнікі:

слвц. *bonk* 'авадзень (Oestridae)' (гаральск. гаворкі паўночнай часткі Славакіі) – польск. *bańk* 'сляпень (Tabanidae)' (аг.-польск.* пслісемант) – бел. *бонк* 'авадзень (Oestridae)' (зах.);

слвц. *vorek* 'мех, мяшок' (гаральск.) – польск. *worek* 'тс' – бел. *ворак* 'тс' (зах.);

слвц. *(s)krídelka* 'плаўнікі ў рыбы' (зах.-слвц.) – польск. *skrzydzelka* 'тс' (астраўкамі на поўдні, паўночн. усходзе і поўначы) – бел. *скрыдзелкі* 'тс' (зах.).

2.2. Славацка-чэшска-беларускія адпаведнікі:

слвц. *babizňa, babizeň* 'старая баба або агідная жанчына, баба' (зах.-слвц.) – чэш. *babizna* 'агідная, брыдка, злосная баба, старая жанчына' (мараўск.) – бел. *бабізна* 'вялікі баязлівец; высакарослая жанчына' і *бабзно* н.зневаж. 'нязграб-

* 'тс' – тое самае.

* аг.-польск., аг.-слвц. – агульна-польскае, агульна-славацкае і г.д.

ная, грузная жанчына' (тураўск.). Аманімічныя формы ва ўкраінскай і польскай мовах маюць іншую семантыку.

2.3. Славацка-чэшска-польска-беларуска-ўкраінскія адпаведнікі:

слвц. *gorucha* 'жаба (Vulfo)' (аг.-слвц.) – чэш. *gorucha* 'тс' (аг.-чэш.) – польск. *gorucha* 'тс' (аг.-польск.) – бел. *рапуха, ропуха* 'тс' (зах.-палеск. і астраўкамі па ўсёй тэрыторыі) – укр. *ропуха* 'тс' (паўдн.-зах., палеск. і астраўкамі ў басейне Дняпра);

слвц. *bocian, bosan* 'бусел (Ciconia)' (большая частка тэрыторыі, акрамя поўдня і захаду) – чэш. *bosan* 'тс' (мараўск.) – польск. *bocian, bosan* 'тс' (аг.-польск.) – бел. *бацян, буцян* (зах., паўночныя і паўн.-усх. р-ны) – укр. *ботян* 'тс' (паўдн.-зах. і астравок на поўначы);

слвц. *chrobák* 'дажджавы чарвяк (Lumbricus terrestris)' (усх.-слвц.) – чэш. *chrobák* 'тс' (мараўск.) – польск. *chrobak* 'тс' (заходн., усх. і паўночн.) – бел. *робак, рабак* 'тс' (палеск. і зах.) – укр. *хробак* (паўдн.-зах.);

слвц. *druk* 'дышаль' (частка земплінскіх і ужскія гаворкі Усх. Славакіі) – чэш. *druk* 'тс' (мараўск.) – польск. *drók* 'тс' (паўдн.-усх.) – бел. *дронк* 'трайня ў возе' (зах.) – укр. *дрок* 'тс';

слвц. *slimák* 'смоўж з ракавінай (аг.-слвц.)' – чэш. *slimák* 'тс' (мараўск. і астраўкі ў цэнтры і на поўдні) – польск. *ślimak* 'тс' (аг.-польск.) – бел. *слімак* (паўдн.-зах. і астраўкі на поўначы) – укр. *слимак* 'тс' (паўдн.-зах. і астраўкі ў басейне Дняпра);

слвц. *pl'uta* 'слота' (паўдн.-зах.) – чэш. *pl'uta* 'даждлівы час' (мараўск.) – польск. *pluta, plucha* 'слота' – бел. *плюта, плюгоцька* 'слота'(зах.) – укр. *плюта* 'тс' (зах.).

2.4. Славацка-чэшска-польска-беларуска-ўкраінска-рускія адпаведнікі:

слвц. *kulhat* 'кульгаць' (зах.- і ўсх.-слвц., гаральск.) – чэш. *kulhat* 'тс' (мараўск.) – польск. *kułgać* 'тс' (аг.-польск.) – бел. *кульгаць* 'тс' (аг.-бел.) – укр. *кульгати* 'тс' (аг.-укр.) – рус. *кульгать* (паўн.-зах. і зах.);

слвц. *d'jšel* (усх.-слвц.), *dyšel* (гаральск.) – польск. *dyszel* (паўдн.-усх.) – бел. *дышаль* (палеск.) – укр. *дійшель, дішель* 'тс' (палеск., зах.-закарпацк.) – рус. *дышло* (аг.-рус.). Паходзіць з ням. *Deichsel*, ням. дыял. *dichsel, disel, dissel*⁴.

2.5. Славацка-чэшска-лужыцка-польска-беларуска-ўкраінскія адпаведнікі:

слвц. *vevierka* 'вавёрка (sciurus vulgaris)' (усх.-слвц.) – чэш. *veverka* 'тс'(аг.-чэш.) – луж. *wjewjercka* 'тс' – польск. *wiewiórka* (аг.-польск.) – бел. *вавёрка* (аг.-бел.) – укр. *вевірка* (паўднёва-зах.). Назвы вавёркі ад праславянскай асновы *vever- назіраюцца таксама ў іншых славянскіх мовах, але з адрознымі суфіксами;

слвц. *konik* 'конік (Tettigonia viridissima)' (сярэне- і ўсх.-слвц.) – чэш. *konik* 'тс' (сяр.-чэш.) – луж. *konik* 'тс' – польск. *konik polny* (паўдн. і ўсх.) – бел. *кони́к* 'тс' (паўдн.-зах. і паўднёв.) – укр. *кони́к* (паўдн.-зах. і басейн Дняпра);

слвц. *hydít* 'уродаваць, скажаць' – чэш. *hyzdít* 'ляць, браніць' – в.-луж. *hidźić*, н.-луж. (стар.) *hyziś* 'ненавідзец' – польск. *hydzić* 'выклікаць агіду, брыдзіць нешта' – бел. *гыдыты* 'пэцкаць, мараць', *гідзіцца, гідміце* 'брыдзіцца' – укр. *гідитися* 'тс'.

Пераважная большасць прадстаўленага тут матэрыялу складаецца са славянскіх паводле паходжання лексем, але ёсць і даўнія запазычанні (*дышаль, шоба, гыдыты*).

Славацкую мову паядноўваюць з усходнеславянскімі і адрозніваюць ад іншых заходнеславянскіх моў наступныя лексемы: *kolešňa, šopa, povál, použ, prepelica, otočky, naizba, kalamutni, dochnút, vrx, zámet, dul(i)et', kosienka, škíramiš*.

Існуюць пэўныя заканамернасці ў тым, якія моўныя арэалы далучаюцца да беларуска-славацкіх паралелей. Напрыклад, чэшская мова часцей за ўсё ўдзельнічае ў беларуска-славацкіх сувязях сваімі мараўскімі дыялектамі (*babizna, bosan, chrobák, slimák, pl'uta, kulhat*), украінская – паўднёва-заходнімі (*колешня, шоба, повал, пауз, оточини, каламутний, ропуха, ботян, хробак, слимак, вевірка, коник*), а польская – паўднёвымі і кашубскімі (*worek, chrobak, drók, pluta, dyszel, konik polny*). Цікава, што гэтыя ж дыялекты заканамерна ўдзельнічаюць і ў балгарска-славацкіх сувязях, як паказалі апошнія даследаванні⁵. А паколькі

пералічаныя дыялекты з'яўляюцца "ваколіцай" і неад'емнай часткай цэнтральнай арэальнай зоны, іх удзел адначасова ў заходнеславянска-ўсходнеславянскіх і ў заходнеславянска-паўднёvasлавянскіх моўных сувязях пацвярджае меркаванне, што менавіта на заходнеславянскіх (славацкіх) землях знаходзіўся колішні агульнаславянскі арэальны цэнтр.

Увогуле разгледжаныя беларуска-славацкія паралелі можна падзяліць на тры тыпы:

1. Лексічныя адпаведнікі: бел. *каламутны* – слвц. *kalamutni*, бел. *шкурацяная мыш* – слвц. *škira miš*, бел. *дóхнуць* – слвц. *dochnút'*, бел. *дулёць* – слвц. *du(i)et'*, бел. *бонк* – слвц. *bonk*, бел. *рапу́ха* – слвц. *ropucha*, бел. *кульгáць* – слвц. *kulhat'*, бел. *гыды́ты* – слвц. *hydít'*, бел. *на ха́це* – слвц. *naizba*.

2. Семантычныя адпаведнікі: бел. *шо́ла* – слвц. *šopa*, бел. *пова́л* – слвц. *roval(a)*, бел. *перапéлка* – слвц. *prepelic(a)*, бел. *ато́чыны* – слвц. *otocky*, бел. *вы́шкі, верх* – слвц. *vrx*, бел. *скры́дзелкі* – слвц. *(s)kridelka*, бел. *ко́нік* – слвц. *koník*.

3. Словаўтваральныя адпаведнікі: бел. *колёшня* – слвц. *kolešna*, бел. *поўзі́на* – слвц. *rouz*, бел. *ко́шанка* – слвц. *kosienka*, бел. *бабі́зна* – слвц. *babizna*, бел. *баця́н* – слвц. *bocian*, бел. *сліма́к* – слвц. *slimák*, бел. *плю́та* – слвц. *pl'uta*, бел. *завёрка* – слвц. *vevierka*.

Па-за нашай увагай застаўся цэлы шэраг праблем, звязаных з арэальна-тыпалагічнымі даследаваннямі славянскіх моў цэнтральнай зоны. Яны вартыя паасобнага грунтоўнага разгляду.

¹ Гл.: Бузук П. А. // Працы Акадэмічнае канфэрэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі. Мн., 1927. С.75; Толстой Н. И. // Ареальные исследования в языкознании и этнографии. Л., 1977. С.39,55; Цыхун Г. А. // XI Міжнародны з'езд славістаў. Доклады. Мн., 1993. С.19.

² Цыхун Г. А. // X Міжнародны з'езд славістаў. Мн., 1988. С.22.

³ Гл.: Ивич П. // IY Международный съезд славистов. Материалы, дискуссии. Том второй. Проблемы славянского языкознания. М., 1962. С.360–361; Цонев Б. История на българския език. София, 1981.

⁴ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. М., 1964. Т.1. С.560.

⁵ Гл.: Младенов М. и др. // Славянска филология. 1994. Т.21.